

EKONOMSKA POLITIKA BOSNE I HERCEGOVINE S POSEBNIM OSVRTOM NA RAZVOJ TURIZMA

Halid Kurtović

APSTRAKT

Za razliku od ostalih djelatnosti koje su predmet Programa mjera ekonomske politike, turizam je multidisciplinarna i naučna disciplina, istovremeno, ekonomska i geografska te kao takva nameće potrebu njenog sagledavanja sa jednog i drugog aspekta. To se najbolje da sagledati kod utvrđivanja strategije razvoja turizma na određenom prostoru, posebno kada govorimo o valorizaciji u turizmu. U ovom slučaju imamo dva aspekta valorizacije. Prvi je valorizacija prostora na kojem će se odvijati turistička kretanja (izgradnja materijalne osnove, infrastrukture i suprastrukture), a drugi aspekt se javlja u momentu valorizacije izgrađenih sadržaja. Navedeno nam nameće obavezu istraživanja ta dva aspekta, odnosno, nameće obavezu sagledavanja principa na kojima se zasniva odnos turizam-prostor, kao i značaj turizma za privredu zemlje. Pozitivni efekti koji nastaju potrošnjom turista u turističkoj destinaciji, posebno stranih posjetilaca, klasifikovani su u četiri velike grupe: ekonomsku, prostornu, socijalnu i psihološku.

Ključne riječi: turizam, turista, potrošnja, ponuda i destinacija, valorizacija, ekonomske grupe, prostorni aspekt, sociološki aspekt, psihološki aspekt.

UVOD

Rad na utvrđivanju mjera ekonomske politike u njenom dijelu, koji se odnosi na turizam, traje sigurno već duži niz godina. On obuhvata teoretski aspekt, društveno-politički, ekonomski i organizacioni. Stoga i ovaj rad predstavlja samo jednu od faza tih aktivnosti i to onaj segment koji upućuje na sprovođenje mjera koje su ranije usvojene, a u praksi još uvijek nisu

saživjele. Istovremeno, ovaj rad u sebi uključuje kontinuitet dosadašnjih naučnih, političkih i ekonomskih opredjeljenja.

U tom smislu mislim da treba istaći da se u radu nastoji ekonomska nauka maksimalno angažovati, uključiti, i iskoristiti sve što se u ovom trenutku, u relativno kratkom vremenskom periodu, može dati. Tu posebno želim da istaknem radove koje su i ranije pisani, a imali su isti cilj, provođenje utvrđenih mjera ekonomske politike koje se odnose na unapređenje turističke ponude Bosne i Hercegovine.

Stoga se, prema mišljenju autora, u mjerama ekonomske politike treba dati vrlo jak akcenat na to da se unapređenju turizma u Bosni i Hercegovini da prioritet u odnosu na ostale privredne aktivnosti. Znači, treba da se odlučuje o međusobnim dohodovnim odnosima među privrednim djelatnostima, zatim da se mjerama ekonomske politike uređuju dugoročni odnosi vezani za proces unapređenja turizma i njemu komplementarnih djelatnosti. Ovo proizilazi iz konstatacije da je unapređenje turizma u zemlji rezultat ukupnih uslova privređivanja i da je neophodno da se mjerama ekonomske politike da prednost turizmu kao djelatnosti koja ima najstabilniju i, slobodno možemo reći, najsigurniju budućnost u odnosu na sve ostale privredne djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Upravo iz tih razloga, obaveza organa koji utvrđuju mjere ekonomske politike je da pri utvrđivanju strategije ekonomskog razvoja zemlje imaju u vidu činjenicu da je turizam naša najperspektivnija djelatnost u budućnosti. Drugim riječima, radi se o potrebi povezanog djelovanja ukupnom ekonomskom politikom u neposrednoj saradnji sa subjektima turističke privrede u Bosni i Hercegovini. U radu se daje prijedlog mjera ekonomske politike u

kojima se pokušava napraviti određena veza međusobnih odnosa ekonomskog razvoja zemlje i razvoja turizma kao privredne djelatnosti.

Smatram da u tom pravcu treba da djeluju kreatori ekonomske politike kao i svi ostali dijelovi privrednog sistema, a posebno sistema planiranja na koji se ekonomska politika u znatnoj mjeri oslanja.

TURIZAM KAO INSTRUMENT RAZVOJNE POLITIKE

Turizam, kao perspektivnu privrednu djelatnost Bosne i Hercegovine, u ovom dijelu rada ograničit ću na jednu komponentu koja treba da uđe u mjerama ekonomske politike, kao poseban dio razvojne komponente. To možemo obrazložiti tako što se mjerama ekonomske politike najčešće daju samo smjernice, odnosno, dio akumulacije koja je potrebna za razvoj određene privredne djelatnosti, dakle potrebne neto-investicije koje imaju čisto razvojni karakter. Isto tako znamo da niko drugi, osim proizvodne sfere, ne može generisati sredstva za proširenu reprodukciju, ali da u našim uslovima, niti jedna druga djelatnost ne može doprinijeti bržem zapošljavanju i stopi rasta DBP-a, kao što u ovom momentu, u Bosni i Hercegovini, može turizam. Prema tome, u turizmu, kao tercijarnoj djelatnosti, treba biti usmjeren i onaj dio akumulacije koji je namijenjen proširenoj reprodukciji u proizvodnoj sferi. To je jasno ako gledamo na problem sa stanovišta privrede kao cjeline.

Bez obzira na to da li će se u mjerama ekonomske politike prihvatiti jedan od prijedloga u ovom radu, empirijski je moguće za prošlost utvrditi obim stvarnih neto-investicija u razvoj turizma i njihovu alokaciju po lokalitetima - turističkim destinacijama. Na alokaciju sredstava za unapređenje turističkog razvoja, po turističkim destinacijama (gradovi kao centri kulturnog turizma, planine, jezera, mjesta duhovnog turizma,

primorski dio zemlje i dr) djelovalo je u prošlosti mnogo faktora s različitim intenzitetom. Čini mi se prihvatljivom hipoteza da udio akumulacije nekog sektora u Bosni i Hercegovini nije bio srazmjeran ekonomskoj moći tog sektora u našoj privredi, nego političkoj moći stranke koja je imala interes za ulaganja u određenu privrednu djelatnost. Ako bi se taj trend nastavio, onda bismo teško mogli očekivati promjene u strukturi privrede, posebno, ne promjene u ulaganjima na razvoj turizma, jer razvoj na komponente turizma, ne bi bila ugrađena u mjerama ekonomske politike.

Ako zanemarimo kredite kao najčešći izvor finansiranja razvojnih projekata, onda su, prema mišljenju autora, pretežni način utjecanja na budući razvoj turizma, zajednička ulaganja, kojima treba da pristupe pravna i fizička lica iz zemlje i inostranstva. Radi se, naravno, o ulaganjima u turizam koji je sa stanovišta njegovog potrebnog razvoja deficitaran vlastitim sredstvima za proširenu materijalnu osnovu. Zajednička ulaganja domaćih i stranih investitora znače istovremeno smanjenje investicionog potencijala određenog organa na nivou Bosne i Hercegovine (entitet, kantoni, općine i dr). Postavlja se, dakle, sasvim jednostavno empirijsko pitanje, naime:

- a) je li zajedničkim ulaganjima u perspektivi moguće postići postavljene razvojne ciljeve nekih ključnih sektora kao što su npr. turizam, energetika, transport i slično, i
- b) neće li zajednička ulaganja u razvoj turizma, posebno ako ta ulaganja vrše i pravni subjekti iz oblasti privrede, suviše osiromašiti sektore koji zajednički ulažu. Očito je, dakle, da krediti ne predstavljaju rješenja, a privredna kretanja trebala bi da zadrže razvojnu komponentu, jer se samo na tim osnovama može unaprijediti ekonomija u zemlji.

Uzimam kao primjer dilemu kojoj od privrednih djelatnosti dati prednost u strategiji razvoja zemlje do 2025. godine u Bosni i Hercegovini: turizmu ili proizvodnji električne energije.

Pretpostavimo da je za izgradnju kapaciteta za proizvodnju električne energije planiran obim investicijskih sredstava X, dok se planovima pojedinih općina, kao lokalnih samoupravnih jedinica na čijim prostorima imaju značajni turistički potencijali, traži, za ulaganja u turizam, obim investicijskih sredstava 2X. Postavlja se pitanje- koji, od ova dva sektora, može obezbijediti, u najkraćem roku, povrat uloženi finansijskih sredstava i prema kojem će se kriteriju utvrditi odnos ulaganja u turizam, odnosno, u izgradnju kapaciteta za proizvodnju električne energije. Najlogičnije bi, po mišljenju autora ovog rada, bilo da brzina povrata uloženi sredstava bude ključ za raspodjelu sredstava za ulaganje u jedan od ova dva sektora.

Strogo ekonomski gledano, električna energija postala bi za ulagače skuplja investicija, a tempo razvoja turizma smanjen. Međutim, „Ekonomija neizbježno uključuje neke od općih vrijednosti koje nam pružaju osnove za prosuđivanje odlika nekog ekonomskog sistema. U jednom pristupu postoje tri opće vrijednosti u ekonomiji: efikasnost, pravednost i demokratija:

1) **Efikasnost** podrazumijeva efikasnost upotrebe *inputa* – faktora proizvodnje u dobijanju maksimalnih količina *outputa* – korisnih dobara i usluga. Ekonomska efikasnost zahtijeva da privreda proizvodi najvišu moguću količinu roba i usluga, uz datu tehnologiju i oskudne resurse. U ekonomiji se ovaj zahtjev izražava kao **Pareto optimuma**, koji glasi da se efikasnost postiže onda kada se nikakvom novom preraspodjelom ne može poboljšati položaj jedne osobe, a

da se istovremeno ne pogorša položaj neke druge osobe.

2) **Pravednost** podrazumijeva da je korist od *resursa* pravedno raspoređena među članovima društva. Neograničeno djelovanje tržišta npr. može proizvesti neprihvatljivo visok stepen nejednakosti dohotka i potrošnje, odnosno, velike socijalne razlike među ljudima pa država preraspodjeljuje dio dohotka bogatih siromašnima. Zadatak pravedne raspodjele je maksimizirati položaj najsiromašnijih.¹

Kriterij pravednosti u vrednovanju ekonomskih sistema, u savremenim društvima, se provodi kao *pravedna raspodjela* tereta i koristi sistema što se može iskazati i kao mogućnost funkcioniranja principa „jednakih šansi za sve“ s obzirom na pojave rasne i polne diskriminacije, socijalnog i starosnog stanja, itd. Mislim da bi, za potrebe ovog rada, problem trebalo rješavati drugačije, naime, razvojnu komponentu trebalo bi u većem obimu ugraditi u cijenu. U tom se slučaju investicije u objekte za proizvodnju električne energije (hidrocentrale, termoelektre, vjetroelektre i sl) pojavljuju kao veći izdatak investitora s jedne strane, i distribucija do krajnjih potrošača (ako se isti obezbijede), koji sve češće traže alternativu za veoma skupu električnu energiju, s druge strane.

Iz iznesenog proizilazi da, usko ekonomski gledano, ulaganja u turizam ili u proizvodnju električne energije, imaju isti konačni efekat - brzina povrata uloženi sredstava. Finansiranje razvojne komponente turizma ili neke druge privredne djelatnosti, uslovljen brzinom povrata uloženi finansijskih sredstava, izgleda mi, međutim, čistije i jednostavnije rješenje, jer svaki investitor teži povratku uloženi sredstava u što kraćem vremenu. Međutim, ovdje trebamo imati u vidu i

¹ Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2016): Ekonomija u pravu, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

činjenicu da, ako bi za razvoj turizma uspjeli obezbijediti zajednička ulaganja domaćih i stranih, pravnih ili fizičkih lica, onda bi tim postupkom, u veoma kratkom vremenskom peridu, generisali srazmjerno mnogo veća sredstva nego što je, u istom vremenskom periodu, moguće sakupiti sredstva određenog organa u Bosni Hercegovini (entiteta, kantona ili općina).

Kod razvojne komponente, u našem slučaju turizma, treba odgovoriti na pitanje šta je to što može ubrzati razvoj ove privredne grane. Ako gledamo planske dokumente pojedinih općina, na čijim prostorima egzistiraju turistički potencijali, ili koncepciju dugoročnog razvoja Bosne i Hercegovine, onda možemo ustanoviti da ti dokumenti, po pravilu, sadrže mnogo više kvalitativnih nego kvantitativnih elemenata. Ali, za potrebe o kojima govorim, potrebni su vrlo precizni razvojni ciljevi u njihovom kvantitativnom obliku. Postupak postavljanja razvojnih ciljeva mora imati dvojaki karakter. Najprije bi bilo potrebno te ciljeve kvantitativno postaviti, a onda ispitati i verificirati njihovu konzistentnost u odnosu na željenu strukturu naše privrede. Nažalost, baš je u tom domenu malo urađeno jer govorimo o nepovoljnoj strukturi privrede, a do sada još nismo odgovorili pozitivno, tj. kakva bi trebalo da bude povoljna struktura naše privrede. Tu bi trebalo polaziti od osnovnog cilja nacionalne privrede kao što ga je prije više godina definisala Strategija ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine urađena po ideji Međunarodne zajednice (finansirana od strane USAID-a, EU-e i dr) i onda, na toj osnovi, razraditi model koji je bio prezentiran u pregledu rezultata koji su ostvareni za vrijeme od donošenja pomenute Strategije do danas. Taj model mogao bi, ustvari, predstavljati verifikaciju postavljenih ciljeva.

Jedno od rješenja za prezentirani problem je jačanja konkurentnosti, turizma Bosne i Hercegovine, posebno kada je u pitanju

privlačenje turista iz inostranstva. Pogotovo kada znamo da se turistička potrošnja stranih turista tretira kao "nevidljivi izvoz". Izvoz je osnovni ključ rasta....."².

Valjalo bi razmisliti o teoretskim i praktičnim problemima razvojnih ciljeva turizma u zemlji, kao cjelini, i o ciljevima entiteta (FBiH i RS) i Distrikta Brčko. "Raspolućenost društvene i državne zajednice po različitim segmentima dolazi naročito do izražaja u vremenu društvenih kriza i lomova. Preobražaj društvene strukture je jedna od velikih promjena koja uzrokuje društvene nestabilnosti u kratkom ili dužem trajanju"³. Paradoks je u činjenici da u Bosni i Hercegovini razvojni ciljevi zemlje, kao cjeline, ni u jednom dokumentu nisu postavljeni kao obaveza državnih organa. Iako u zemlji postoji jedinstveno tržište, ali nema jedinstvene makroekonomske politike, koja bi poslužila kao temelj na kojem se planiraju razvojni ciljevi. Ali, iako ne postoje makroekonomski zajednički ciljevi zemlje kao cjeline, mogu se formulirati i ciljevi entiteta i Distrikta Brčko pa, prema tome, može doći do procesa usklađivanja, koja nisu ni brza ni lahka. Ako ipak ostajemo sa makroekonomskom politikom na nivou entiteta, onda treba, svakako, riješiti pitanja teritorijalne alokacije investicija. Imajući navedeno u vidu, može se govoriti o karakteristikama makroekonomskih ciljeva. "Budući da su karakteristike subjektivne racionalnosti takve da se odlučivanje temelji na nedovoljno dostatnim informacijama i znanjima u odnosu na objektivnu racionalnost, gdje se odluke donose u situaciji kada postoje dostatne informacije i znanja, logično je da

²Nalić, M. (2016). Uloga konkurentnosti u međunarodnoj razmjeni. *Tranzicija međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije*, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb broj: 18(37), 113-134

³Vukadinović, S. (2016). Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti. *Tranzicija, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije*, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 18 (37), 89-98

menadžeri u javnome sektoru u većoj mjeri donose odluke na temelju objektivne racionalnosti, budući da im je okolina manje turbulentna, odnosno predvidljivija u odnosu na privatni sektor"⁴.

Kao sljedeći problem postavlja se pitanje nivoa dogovaranja. U radu se govori o planiranju unapređenja turizma. Očito da se dogovaranje na nivou entiteta mora vršiti po kompleksima i da se ulaganje u turistički razvoj treba vršiti prema vrijednostima turističkih potencijala, odnosno, vrsti turizma. Sa stanovišta ravnopravnosti razvoja najprije je potrebno utvrditi prostorne cjeline sa atraktivnim turističkim vrijednostima, tj. pojedine prostorne cjeline koje dopunskom izgradnjom zaokružuju svoju turističku ponudu u odnosu na sve ostale turističke potencijale. Tek poslije toga može se govoriti o ulaganjima u razvoj turizma. "Pojam vrijednosti ima brojna značenja ovisno o kontekstu. Oxfordski engleski rječnik definira vrijednost kao „vrednotu ili kvalitetu mjerenu u odnosu na zadani standard“ ili „normu procjene ili razmjene“ ili „kvalitetu u pogledu važnosti, korisnosti, poželjnosti, itd.“⁵ Iz toga proizilazi da vidim dva kruga ili nivoa dogovaranja između subjekata turističke privrede i nosioca mjera ekonomske politike:

- 1) prvi je nivo nacionalne privrede gdje se utvrđuju odnosi investicija između pojedinih atraktivnih turističkih potencijala,
- 2) drugi je nivo unutar sektora turizma gdje teče proces utvrđivanja prioriteta za ulaganja u razvoj pojedinih vrsti turizma.

Cilj dogovaranja u prvom krugu je jasan. Cilj dogovaranja u drugom krugu, da se utvrde turistički prostori, odnosno, vrste turizma u koje treba prioritetno ulagati, je mnogo teže postići. Iz posebnog razloga što svaka lokalna samouprava smatra da njeni turistički potencijali zaslužuju da se ulaže u kompletiranje njihove turističke ponude.

Teoretski je moguće zamisliti računar velikog kapaciteta koji bi, uz nekoliko datih ograničenja, izračunao ravnotežne elemente svih ponuđenih rješenja, ali znajući mentalitet naših ljudi, dogovor po ovoj temi teško bi se postigao. No to se nigde ne radi, jer je djelovanje tržišta još uvijek jeftiniji računar. "Problem izbora, primjenjen na ponašanje pojedinačnog ekonomskog subjekta, potpuno je određen maksimiziranjem koristi....."⁶

Ako sad tim ekstremima dodamo mogućnosti koje pruža naš sistem, tj. proces provođenja mjera ekonomske politike, onda je vjerovatno bolje ako na problematiku gledamo sa stanovišta više faktora. Prvi element predstavljaju relativne turističke vrijednosti potencijala na svakoj od prostornih cjelina, koje se mogu empirijski utvrditi poznatim postupcima. U te elemente unose se korektivi procesom dogovaranja i dosadašnjih rezultata postignutih na određenim lokalitetima.

Treba imati u vidu da tako utvrđeni i dogovoreni odnosi predstavljaju dugoročnu tendenciju. Tržište, kao barometar ponude i tražnje, unosi na tom nivou dodatne informacije i deformacije, koje vode do toga da tražnja za pojedinim vrstama turizma i lokalitetima budu odlučujući u donošenju odluka za ulaganjem u turistički razvoj pojedinih lokaliteta. Zbog toga mora kod svega toga odigrati veliku ulogu i proces planiranja

⁴Šimić, D. (2015). Karakteristike vođenja kod menadžera u javnom i privatnom sektoru šibensko-kninske, Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, (3-4/2015), 107-118.

⁵ Oxford English dictionary. Value. Dostupno na: <http://www.oed.com/view/Entry/221253?rskey=qV5CmH&result=1#eid> [13.1.2017.]

⁶ Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2010): Ekonomske osnove države i prava, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

ulaganja u izgradnji infra i supra strukture, bez koje se ne može govoriti o razvoju turizma.

No, i pored toga što se nije krenulo od početka, treba istaći da je neophodno da se krene na sveobuhvatnom koncipiranju ove materije u dokumenat - Strategiju razvoja turizma Bosne i Hercegovine. Strategija treba da ima i normativni karakter, ali isto tako sam svjestan političkih opstrukcija, kada je u pitanju izrada bilo kojeg akta koji ima za cilj da tretira Bosnu i Hercegovinu, kao državu.

Prvo, sistem i politika razvoja turizma u Bosni i Hercegovini, u kontekstu privrednog sistema i sistema društvene reprodukcije imaju višestruke veze s ostalim dijelovima privrednog sistema. Od kvaliteta i pravca rješenja na ovom sektoru u velikoj mjeri zavisi odvijanje procesa društvene reprodukcije i ostvarenje društveno-ekonomskih ciljeva, zbog čega je nužno tražiti i utvrditi takva rješenja koja će doprinijeti nesmetanom odvijanju realizacije u stvaranju uslova za poboljšanje turističke ponude u našoj zemlji u cjelini i ostvarenju određenih ekonomskih ciljeva.

Drugo, putem sistema i politike razvoja turizma, odnosno, putem konkretnih mjera, doprinosi se unapređenju privrednih odnosa u zemlji i povećanju stope rasta svih makroekonomskih pokazatelja (BDP, povećanje zaposlenosti i dr), a s tim u vezi tretiraju se životna pitanja kao što su – povećanje stope blagostanja stanovništva i ekonomska sigurnost

Kako ovi zahtjevi nisu homogeni i usklađeni, kako ostvarivanje ustavnih prava učesnika u društvenoj reprodukciji, a u skladu s tim i u primarnoj raspodjeli, podrazumijeva ostvarivanje prava drugih učesnika, sistem i politika razvoja turizma, ne mogu se sprovoditi kao jednostrani akti i odluke, već u procesu stalnog i ravnopravnog usaglašavanja

stavova i interesa svih onih na koje se odnosi sistem i politika razvoja turizma.

Zbog toga se, za razliku od većine drugih sektora privrednog sistema, sistemom i politikom razvoja turizma ne mogu unaprijed normativno regulisati svi odnosi.

Treće, sistem i politiku razvoja turizma treba sprovoditi u uslovima tržišnih procesa na bazi ponude i potražnje, i u okviru ekonomskih zakonitosti, kako onih trajnog karaktera, tako i onih koje su specifične za stepen privrednog razvoja na kome se nalazimo te u okviru objektivnih uslova u kojima se odvija privredna aktivnost.

To zahtijeva da se politika razvoja turizma nužno zasniva na spoznaji objektivnih zakonitosti, da se te zakonitosti svjesnom akcijom koriguju i usmjeravaju i dovode u funkciju društveno-ekonomskog cilja.

Konstitutivni element turističke privrede predstavlja tržište u ukupnosti materijalnih i institucionalnih uslova, utjecaja i tendencija, i svjesne društvene akcije za uspostavljanje određenih odnosa na tržištu. Takvo tržište predstavlja i osnovni okvir u kojem će se primjenjivati sistem i politika ulaganja u razvoj turizma u Bosni i Hercegovini, i ono će, u krajnjoj liniji, dati ocjenu funkcionalnosti ekonomske politike u njenom dijelu koji se odnosi na mjere za unapređenje turizma.

Ekonomska politika mora polaziti od činjenice da na domaće privredne tokove, tržišne odnose i razvoj turizma u određenoj mjeri utječu privredni tokovi u svijetu i cijene između narodne razmjene prisutne na turističkim tržištima.

Četvrto, ekonomska politika je sredstvo za ostvarivanje dugoročnijeg planskog pristupa razvoju turizma kao privredne

djelatnosti. I zato se postavlja zadatak da se sistemom mjera podrži izvršenje ekonomske politike dugoročnijeg karaktera i ostvarenje razvoja ciljeva i strukturnih odnosa, da se omogući odvijanje procesa unapređenja turističke privrede Bosne i Hercegovine i doprinese ostvarenju dogovorenih transformacija na putu ekonomskog razvoja zemlje.

Kao što je tržište institucionalni instrument dugoročne politike razvoja turizma u Bosni i Hercegovini, tako je i tekuća politika lokalnih zajednica-općina, sredstvo za sprovođenje mjera ekonomske politike, ali i za povezivanje tog sistema s ostalim dijelovima ukupnog privrednog sistema i realnim tekućim materijalnim uslovima i institucionalnim rješenjima.

MJESTO TURIZMA U SKLOPU ŠIRIH EKONOMSKO-POLITIČKIH MEHANIZAMA

Zahtjevi da turizam dobije značajnije mjesto pri kreiranju ekonomske politike Bosne i Hercegovine, po mom mišljenju, predstavljaju korak naprijed u rješavanju ovako, za privredu zemlje, značajnog pitanja. Jer, ovaj sistem koji danas postoji kod nas, u praksi, može se reći da je dosta administrativan, da su sve nenormalnosti u području tržišta praktično rezultat neusklađenosti ekonomske politike i potreba privrede. Mnogi autori, koji su izučavali odnos ekonomske politike Bosne i Hercegovine i privrede, istakli su da neusklađenost tih odnosa, praktično, što kao posljedicu ima sadašnje stanje ekonomskih odnosa u zemlji i ja se s tim potpuno slažem. "Takva šarolika situacija katkada je donosila neuvjerljive pa i izrazito pogrešne i svakako loše analize, a katkada su one pisane od kvalitetnijih ekonomskih kritičara donosile lucidne zaključke o ovom

važnom sektoru privređivanja."⁷ Sve nenormalnosti koje danas postoje na ekonomskom prostoru u zemlji nisu samo rezultat nepostojanja zajedničke politike ekonomskog razvoja na nivou zemlje, nego i nedovoljnog poznavanja politike razvoja kreatora ekonomske politike na nivou entiteta. Mi smo drugim intervencijama, ili neintervencijama, ili neadekvatnim intervencijama, ili u kreiranju određene politike na drugim domenima stvarali takve odnose kakve mi danas imamo u Bosni i Hercegovini, određenu nestabilnost, dohodak nezasnovan na radu i tako dalje. Nismo vodili računa o činjenici "...da bi neko dobro, u bilo kom obliku, moglo da se transformiše u kapital, mora početi od ličnog, pojedinačnog interesa. Privatni interesi jesu suprotstavljeni jedni drugima, ali njihovo negiranje neće dovesti do toga da oni nestanu. Ti se interesi i pogledi djelimično ili potpuno mogu poklapati sa interesima i pogledima drugih ljudi, ili biti sasvim suprotstavljeni interesima nekih trećih. Koji god da je slučaj u pitanju, jedini način njihovog razrješavanja i zadovoljavanja jeste međudejstvo."⁸

Prema tome, moje je mišljenje da treba da počemo drugim putem. Ne treba li da Strategija ekonomskog razvoja zemlje, možda, mnogo više utječe u kreiranju drugih instrumenata ekonomske politike, počevši od carinskih stopa, deviznog režima, monetarno-kreditne politike, politike deviznih i drugih rezervi i tako dalje. Jer, tu su interesi privrede kao nosioca ekonomskog razvoja. Jer ekonomska politika, kao što sam naprijed naveo, odraz je svih tih zahvata koje mi pravimo na drugim područjima, a tim zahvatima praktično određujemo

⁷Boris Vukonić (2016); Turizam - pogled sa strane, Acta Economica Et Turistica 1/2016, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb

⁸Štimac Štimac, M., Jovičić (2013): Djelatnost kapitala, Tranzicija, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 15(32), 97-111.

ekonomski položaj pojedinih grupacija, grana i oblasti privređivanja te samim tim i turizma kao značajne privredne djelatnosti. Prema tome, mjere ekonomske politike su samo jedan refleks svih onih zahvata koje mi pravimo na drugim područjima, a nadamo se da ćemo putem administrativnog regulisanja odnosa s privredom obuzdati ono što smo narušili drugim intervencijama u drugim oblastima našeg ekonomskog života. Vodeći pri tome računa, "...da sve ciljeve ekonomske politike nije moguće istovremeno ostvariti, nosioci ekonomske politike, s jedne strane prave izbor između ciljeva ekonomske politike, a s druge izabiru odgovarajuće instrumente za njihovu realizaciju."⁹

Razmišljanja u vezi s unapređenjem turizma, mogu se odnositi na sljedeća, po mom mišljenju, pitanja.

Prvo se odnosi na stepen dogovaranja zainteresovanih - državnih organa, preduzeća privrede iz oblasti turizma i dr. Čini mi se da se, ipak, mogu nazrijeti domeni tog dogovaranja (u to smo se uvjerali zadnjih nekoliko mjeseci, tokom kojih je bilo više uspješnih sastanaka između entitetskih vlada, između vlada i ekonomsko-socijalnih vijeća u entitetima i udruženjima poslodavaca), da to mogu biti određeni ključni pomoci u donošenju dugoročnih mjera ekonomske politike. Uostalom, praksa u ekonomski razvijenim zemljama upućuje nas na takav zaključak.

Znamo, naime, da tamo gdje je koncentracija i centralizacija kapitala izvršena po određenoj vertikalnoj i horizontalnoj liniji, da se tamo mogu vršiti dogovaranja. Prema tome, i naš domen dogovaranja ne *može* ići dalje, nego *može* samo obuhvatiti osnovne

reprodukcione komplekse u određenoj zajedničkoj zavisnosti tu sistem dogovaranja može praktično da određena rješenja, jer činjenica je da tu tržište ne djeluje, ono djeluje uglavnom samo kod konačnih proizvoda pa, prema tome, tu moramo naći oportunitet određenog dogovaranja za regulisanje odnosa na relaciji: ekonomska politika Bosne i Hercegovine - turizam. "Nedostatak dogovora stvara konfuziju, ograničava potencijal za generaliziranjem te onemogućuje mogućnosti usporedbe istraživanja unutar ovog područja"¹⁰.

Svakako da se u tom dogovaranju mora poći od određenih kriterija. Mislim da se i u sistemu dogovaranja, posebno kada se dogovaranje vrši s ciljem unapređenja turističke ponude zemlje, mora poći od turističkih potencijala, njihove snage privlačenja turista i izgrađene materijalne osnove na određenim lokalitetima. U sistemu dogovaranja mora se poći i od razvojne politike, od izgrađenosti infra i supra strukture na lokalitetima, na kojima želimo poboljšati turističku ponudu.

Drugo, prostorne cjeline, odnosno, turističke destinacije, ne mogu ignorisati ni svjetske kriterije koji se primjenjuju na turističkim lokalitetima. Počevši od turističkih vrijednosti datog lokaliteta, izgrađene saobraćajne i komunalne infrastrukture, objekata za smještaj i ishranu turista i dr. Prema tome, dogovaranje mora biti realan odraz, s jedne strane društvenih potreba za osmišljavanjem turističkih proizvoda i s druge strane, vrijednosti turističkih potencijala da privuku turiste, da posjete određeni lokalitet.

Čak smatram da želje lokalnih zajednica - općina, da njihove lokalitete treba posebno forsirati i ulagati u izgradnju

⁹Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2011): Privredno-pravni sistem i politika, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

¹⁰Ljubica Milanović Glavan, Vesna Bosilj Vukšić i Dalia Suša (2016): Konceptualni model sustava za mjerenje procesne uspješnosti poslovanja: studija slučaja hrvatskog poduzeća zbornik radova Veleučilištau Šibeniku, no.3-4/2016.

materijalne osnove za razvoj turizma, ne mogu biti instrumenat za ostvarenje svih njihovih razvojnih ciljeva, jer ipak tu postoje granice, a one trebaju biti prethodno definisane u kriterije prema kojima će se izdvajati sredstva za unapređenje turističke ponude. Pri tome, treba imati u vidu da se: "Turizam, kao skup aktivnosti koji određuje potražnja, ne može prikazati kao jedna djelatnost već ga je potrebno promatrati kao skup različitih djelatnosti čija potražnja nije vezana samo uz turističku potražnju."¹¹

Smatram, da osnovni kriterij, treba da bude ostvareni turistički promet tokom proteklih pet godina, svakog od lokaliteta, za koja se traže sredstva iz budžeta određenog državnog organa. U tom smislu možda je opravdana opaska da ćemo previše administrirati i vratiti se možda korak natrag prema jednom administrativnom regulisanju kriterija, a onda gubimo realno tlo za vrednovanje turističkih vrijednosti svake turističke destinacije, kao određene objektivne veličine na osnovu kojih se mogu donositi određene odluke i usmjeravati sredstva za unapređenje turističke ponude datog lokaliteta.

Treće, što se tiče dogovaranja inegativne prakse, čini mi se da je možda pogrešno bilo do sada postavljeno to dogovaranje, jer uglavnom su se dogovarali subjekti turističke privrede, koji su na osnovu takvih dogovora imali monopolski odnos na određenoj turističkoj destinaciji. Ovome u prilog govori činjenica, koja je u Bosni i Hercegovini već prisutna, a to je koncentracija vlasništva nad nekoliko hotela i turističkih agencija u jednom mjestu (npr. Sarajevu).

Četvrto, po mom mišljenju, centralno pitanje stabilnosti turističkog tržišta za koje znamo da je osjetljivo na sve promjene, političke, bezbjedonosne, promjene cijena, odnosa prema turisti i sl. Zato treba da sistem bude što više usmjeren prema tome da riješi pitanje kriterija koje moraju ispunjavati objekti koji pružaju usluge smještaja i ishrane turistima, jer mi smo svjedoci, danas, da veći broj objekata, pogotovo hostela i motela, ne ispunjavaju zahtjevane kriterije. Peto, svakako nismo dovoljno posvetili pažnju i jednom fenomenu, koji možda nije samo naš, a to je da i pored prisutne ekonomske krize u većem broju zemalja, imamo stalan porast u broju dolazaka turista i ostvarenim noćenjima.

To je fenomen koji je, izgleda, karakterističan i za neke druge zemlje. Tu nismo našli jedan, da tako kažem, pravi pristup. Jer, ako se pridržavamo jedne stare izreke "da ništa nije toliko dobro, da ne može biti bolje" onda, mi ne činimo dovoljno na promovisanju naše turističke ponude. Tu, znači, nešto treba preduzeti i meni se nameće pitanje da li mi svjesno zanemarujemo svoje obaveze po ovom pitanju.

Medutim, možemo prihvatiti tezu da neko van zainteresovanih subjekata stvara konkurentne uslove na međunarodnom turističkom tržištu, odnosno, da i na ovom polju postoje lobiji, kojima nije u interesu da Bosna i Hercegovina ostvaruje značajne prihode po osnovu turističke potrošnje. "Prevazilaženje podijeljenosti državne zajednice zahtijeva ogromnu velikodušnost i razumijevanje svih građana, nezavisno od volje političkih grupacija. Pojedinci moraju izliječiti stare rezove koji su prisutni u njihovim glavama i shvatiti kako nema smisla živjeti u prošlosti."¹² Shodno tome, ako vodimo računa o specifičnosti našega ekonomskog i političkog sistema, onda

¹¹Pletikosa, D. (2015). Prijedlog modela mjerenja konkurentnosti turizma i hotelijerstva Hrvatske., *Ekonomski pregled*, 66(6), 579-608. Preuzeto s <http://hrcaak.srce.hr/150391>

¹²Srđan Vukadinović (2015): Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti, *Tranzicija*, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 18(37), 89-98

vjerujem da je to vrlo moguće, jer uvijek se nailazi na određene otpore i suprotstavljanja, čim se preduzimaju takve mjere da se turistička ponuda Bosne i Hercegovine afirmiše na međunarodnom turističkom tržištu. Tu, po mom mišljenju, često nedostaje jedan ekonomski rezon kod subjekata turističke privrede. Oni, naime, sve teškoće nastoje da rješavaju tako što idu u partnerske odnose sa turističkim agencijama iz drugih zemalja, a ne drugim mjerama, racionalnim i ekonomičnijim poslovanjem u svojim preduzećima.

Ne bih se zadržavao na drugim pitanjima. Smatram da na mjere ekonomske politike i posvećivanje veće pažnje ulaganjima u poboljšanje materijalne osnove za razvoj turizma treba još raditi, da dosadašnji pristup ovom pitanju nije bio adekvatan potrebama i turističkim vrijednostima nekih lokaliteta u Bosni i Hercegovini.

ZAKLJUČAK

Rad se bavi problematikom izdvajanja sredstava iz budžeta pojedinih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini za unapređenje turizma u zemlji. Pri čemu je utvrđeno da odnos državnih organa prema turizmu i unapređenju turističke ponude zemlje, u najvećoj mjeri odražava našu stvarnost, odražava realne odnose koji postoje u našem društvu i koji su, zaista, najblaže rečeno, vrlo složeni, odnosno, koji su, malo oštrije rečeno, dosta divergentni. To je i normalno, jer nauka, a samim tim i istraživanja na polju turističkog razvoja, djeluju u okviru materijalnih snaga i materijalnih odnosa i, naravno, da van toga nije ni odnos prema turizmu.

Međutim, to u isto vrijeme pokazuje da je rad na koncipiranju materije kao što je ekonomska politika i odnos nadležnih prema turizmu, pokušaj izrade nekih normativnih rješenja—skopčan s tom istom činjenicom, skopčan s problemom da riješi vrlo divergentna

materijalna i druga različita gledanja na ulaganja u razvoj turističke privrede u Bosni i Hercegovini.

U tom smislu bilo bi korisno da se dalji radovi, koji su neophodni za istraživanja na ovom problemu, naročito kad se radi o izdvajanju za investicije u materijalnu osnovu turizma, usredsrede na nivo određenog državnog organa (entitet, kantone, odnosno općine) i na taj način ukažu na nužnost planiranja izdvajanja sredstava iz budžeta za unapređenje turističke ponude Bosne i Hercegovine.

Pri tome mislim, da i pored toga što je u radu na to već ukazano, treba ponoviti da definitivno nije bilo opredjeljenja da se planskim pristupom osmisli unapređenje turističke ponude, već je to ostavljeno privatnom sektoru da ako ima interesa i ulaže u izgradnju objekata za prihvata i ishranu turista.

LITERATURA

- [1] Kurtović, H. (2012) Monetarna politika Bosne i Hercegovine, Univerzitetska hronika, časopis Univerziteta u Travniku vol. 4 broj 1, Travnik 2012.
- [2] Kurtović, H. (2011) Uvođenje nekih novih obaveza za osiguravajuća društva po osnovu obaveznih osiguranja motornih vozila. Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, broj: 7, Zenica,
- [3] Kurtović, H. (2010) Utvrđivanje pravnog osnova za naknadu štete po osnovu ugovora o osiguranju imovine. Ekonomsko-društvena-znanstvena revija, Fakultet biznisa u Peći, Univerziteta u Prištini, Peć 2010.
- [4] Kurtović, H. (2013) *Strengthening the role of local government in the conduct of economic policy in Bosnia and Herzegovina*. Regional Science Conference with International participation, with the theme: Effects of

- Global risk in transition Countries, Peja, Republic of Kosovo, Peja, 2013.
- [5] Kurtović, H. (2014) *Traffic – generator of Economic, Reginal Science Conference with International participation. Society Internationalization – efectivity and problems*, Peja, Year 2. No 2.,
- [6] Kurtović, H. (2014) Ekonomska analiza u krivičnom pravu. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, na temu „Bosna i Hercegovina i Euro – atlantske integracije“ – trenutni izazovi i perspektive, Univerzitet u Bihaću – Pravni fakultet u saradnji sa NATO štabom u BiH, Bihać,
- [7] Kurtović, H. (2015) Economic policy Of Bosnia and Herzegovina and Its Impact on the Improvement of Agricultural Production. Reginal Science Conference with International participation, with the theme Stable local Development Challenges and Opportunities, Peja, Year 1. No 1., Peja
- [8] Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2016): Ekonomija u pravu, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici,
- [9] Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2010): Ekonomske osnove države i prava, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici,
- [10] Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2011): Privredno-pravni sistem i politika, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- [11] Nalić, M. (2016). Uloga konkurentnosti u međunarodnoj razmjeni. *Tranzicija* Mešunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb
- [12] Vukadinović, S. (2016). *Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti. Tranzicija, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb*
- [13] Šimić, D. (2015). Karakteristike vođenja kod menadžera u javnom i privatnom sektoru šibensko-kninske, Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, (3-4/2015), 107-118.
- [14] Boris Vukonić (2016); Turizam - pogled sa strane, *Acta Economica Et Turistika* 1/2016, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb
- [15] Ljubica Milanović Glavan, Vesna Bosilj Vukšić i Dalia Suša (2016): Konceptualni model sustava za mjerenje procesne uspješnosti poslovanja: Studija slučaja hrvatskog poduzeća Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku,
- [16] Štimac Štimac, M., Jovičić (2013): Djelatnost kapitala, *Tranzicija, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb,*
- [17] Srđan Vukadinović (2015): *Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti, Tranzicija, Mešunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb,*